

HENRYKA KRAMARZ

*Przyczyny i okoliczności powstania Towarzystwa im. Piotra
Skargi we Lwowie*

Autonomia istniejąca w krajach c.k. Austrii od początku lat 60. XIX w. otworzyła większe możliwości podejmowania odważnych przedsięwzięć społeczno-oświatowych, tolerowanych przez władze monarchii pod warunkiem poszanowania „Dworu i Państwa”. Konstytucja 1867 r. zniosła system represji narodowych w wieloetnicznym państwie Habsburgów, do którego od czasu rozbiorów należała również część ziem polskich, nazwanych Galicją. Dużym ośrodkiem zaangażowania patriotycznego pozostawał w zaborze austriackim stołeczny Lwów.

Nastroje społeczne we Lwowie na początku XX wieku

Część elit intelektualnych przywiązana była do pozytywistycznego ideału odrodzenia Polski poprzez oświatę, umocnienia tą drogą tożsamości narodowej, ciągłości własnego etosu historycznego, ugruntowania poczucia wspólnoty kulturowo-etnicznej i obywatelskiej, a w przyszłości odbudowania suwerennego, zamożnego państwa. Towarzyszyło temu mobilizujące poczucie szansy, jaka nastąpiła po latach dyskryminacji narodowej i religijno-kulturowej. Na początku XX w., w gorącej atmosferze różnorodnych dyskusji rodziła się myśl powołania towarzystwa, które byłoby apolityczne, a pomagałoby realizować te ideały. W zaborze austriackim w drugiej połowie XIX w. pod względem narodowym żyło się najlepiej, a kultura polska promieniowała stamtąd na ziemie pozostałych zaborów.

Żywiołowe rozprzestrzenianie się w różnorodnym etnicznie i ideowo społeczeństwie galicyjskim rozmaite propagandy utrudniało rozpoznawanie jej charakteru

oraz identyfikację wartości i rej wodzących w niej sił społecznych. Niepokoiło to ludzi Kościoła, którzy czuli się odpowiedzialni za oddziaływanie moralno-ideowe, na jakie narażone były szerokie kręgi społeczne, głównie środowiska rękodzielnicze i wiejskie, najbardziej podatne na popularne wówczas hasła socjalistyczne. Kręgi chrześcijańsko-narodowe przewidywały, że rozprzestrzenianie się socjalizmu marksistowskiego jako sposobu wyjścia z biedy jest niebezpieczne. Zauważano potrzebę wyprowadzania warstw uboższych z nędzy, ciemnoty i rozprzężenia moralnego, ale bez szerzenia nienawiści czy zachęcania do rozwiązań siłowych. Celem operatywnym było wychowywanie i kształcenie o szerokim zasięgu społecznym, z wykorzystaniem ówczesnych mediów.

Na początku XX w. przybywało we Lwowie kabaretów i kasyn paryskich, reklam pornograficznych, zwłaszcza w kinematografach i fotoplastikonach; krążyły pocztówki i karty do gry zawierające, jak mówiono, „propagandę orfeów i tinglów”¹. Znajdowały one zbyt nie tylko w środowisku żołnierzy stacjonującego we Lwowie korpusu wojskowego i odwachu, lecz również w innych kręgach społeczności miejskiej. Zapobieganie pornografii i pijaństwu uchodziło za nagłą potrzebę chwili, gdyż, jak obserwowano, rozprzestrzeniały się one „szeroką falą wszędzie”, a symptomy ich szkodliwego wpływu „na umysł, duszę i ciało młodzieży”² niepokoiły inteligencję katolicką, która zaczęła wymagać od kleru większej pasji społecznikowskiej.

Stołeczny Lwów pozostawał na początku XX w. nie tylko ośrodkiem rozwoju nauki, oświaty, kultury, życia religijnego i gospodarki, lecz również obszarem dekadencji społeczno-obyczajowej. Dawała ona wyraźnie znać o sobie, chociaż modernizm przejawiał się tam w sposób bardziej umiarkowany niż w Krakowie. Na wokandę wchodziła także „kwestia niewieścia”. Coraz silniej rozbrzmiewały hasła emancypacji, feminizmu, sufrażu, frywolności i wolnej miłości. Kobiety katolickie próbowały odgraniczyć wartości od antywartości, angażując się w towarzystwach religijnych, narodowych i społecznych. Czynniki kulturowy i religijny rozumiano w środowiskach katolickich jako fundamentalny identyfikator narodowy. Uważano, że wiara, trwałość małżeństwa i poczucie tożsamości narodowej są głównymi warunkami skutecznej obrony humanitarnych i humanistycznych wartości, zabezpieczania przed destrukcją moralną, którą niosą alkoholizm, narkomania, rozpusta, nędza, nienawiść i demagogia. Ostrzegano przed wojującym ateizmem, bolszewizmem, zorganizowanym, międzynarodowym wolnomysłicielstwem i ich ideologami, np. Leninem czy Siewersem³.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: ЦДІАУ), ф. 190, оп. 1: Towarzystwo Piotra Skargi, од. зб. 2: Sprawozdania, wypowiedzi, zawiadomienia, referaty, арк. 27-28.

² A. Konopka, *O zapobieżeniu pornografii. Referat wygłoszony na II Kongresie Maryańskim 27-ego sierpnia 1911 roku*, Kraków 1911, s. 3.

³ *Posiew dobrej prasy Chyrowskiego Koła Tow. Piotra Skargi 1909-1934*, Chyrów 1934, s. 59-68, Wydawnictwo Chyrowskiego Koła Tow. Piotra Skargi, nr 24.

Inicjatywa powołania Towarzystwa im. Piotra Skargi

W tej atmosferze społeczno-kulturowej pojawiła się wśród jezuitów lwowskich inicjatywa powołania nowego towarzystwa społeczno-oświatowego. Jezuita, wyprzedzający pod względem nowoczesnych form ewangelizacji duchowieństwo diecezjalne, wykazywali wielką aktywność w docieraniu do różnych środowisk poprzez ówczesne masowe środki przekazu. Zakładali towarzystwa religijno-oświatowe, wydawali książki i czasopisma, rozpowszechniali je drogą handlu i w bibliotekach, uprawiali publicystykę, zajmowali się pisarstwem oraz pracą naukową i dydaktyczno-wychowawczą obok misyjnej i apostolskiej szerokiego zasięgu. Do współpracy w dziedzinie oświatowej i naukowej pozyskiwali inteligencję świecką, która już w XIX w., w dobie pracy organicznej i pracy u podstaw, wdrażała się do służby społecznej i miała ją zakodowaną w swym systemie wartości. Zakładanie towarzystw religijno-kulturalnych i oświatowych, sodalicyj, związków samopomocowych towarzyszyło działalności naukowo-dydaktycznej i społeczno-wychowawczej jezuitów od zarania dziejów zakonu, a także odpowiadało funkcji apostolskiej Kościoła w ogóle.

Sodalicje były stowarzyszeniami osób świeckich, założonymi przez jezuitów w XVI w. i otoczonymi ich opieką duszpastersko-formacyjną. Na ziemiach polskich ruch sodalicyjny zaczął się prężnie rozwijać na przełomie XIX i XX w. Pomysł powołania towarzystwa społeczno-wychowawczego, kultywującego ideały narodowo-katolickie na miarę potrzeb XX w., pojawił się w Sodalicyi Mariańskiej Panów we Lwowie. Podjęła go także Sodalicya Mariańska Panów Ziemi Przemysko-Samborskiej przy Zakładzie Naukowo-Wychowawczym OO. Jezuitów w Chyrowie⁴. Grupę inicjatywną stanowili sodalisi i inni przedstawiciele inteligencji świeckiej oraz jezuita.

Postanowiono nadać organizacji szeroki zasięg terytorialny (cała Galicja) i społeczny (oddziaływać na wszystkie warstwy społeczne). Starano się tak ustawić program działania, żeby podnosić oświatę, działać z książką i prasą w rękę, dostarczać społeczeństwu materiały alternatywne w stosunku do tych, jakie masowo zalewały rynek księgarski, a wzbudzały zastrzeżenia moralne i ideologiczne – czyli odpowiadać drukiem na druk.

Realizację tychże zamiarów podjęto w 1908 r. Inicjatorzy skarżyli się, że doznawali z tego powodu „ataków od wrogich stronnictw i partii”, a nawet od katolików ulegających „liberalno-dekadencjnej” propagandzie. Entuzjaści nie zniechęcili się, lecz postanowili założyć stowarzyszenie „na chwałę Bogu i pożytek Ojczyźnie”⁵. Miało ono zrzeszać wszystkich chętnych do pracy katolików „pod jednym sztandarem, bez względu na odcienie przekonań politycznych”⁶ i jednoczyć ich dla wspólne-

⁴ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1795-1918*, Kielce 2000, s. 293.

⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa im. Piotra Skargi, Za dwa lata istnienia: MCMIX-MCMX*, Lwów 1911, s. 5.

⁶ *Ibidem*, s. 6.

go dobra. Celem wychowawczym dawano priorytet, twierdząc, że „więcej potrzeba ludzi uczciwych niż uczonych”⁷. Nowe towarzystwo miało być szkołą pracy obywatelskiej dla wszystkich.

Niekwestionowanym bohaterem wychowania społecznego w duchu narodowo-katolickim był Piotr Skarga Pawęski (Powęski), do którego chętnie nawiązywano, chcąc wydzwignąć Polaków, jak mówiono, „z miernoty i słabości”⁸, a jednocześnie spularyzować stereotyp tożsamości narodowej i religijnej odpowiednio do nowożytnych potrzeb. Zakładający towarzystwo postanowili nadać mu imię Piotra Skargi, co było także motywowane zbliżaniem się trzechsetnej rocznicy jego śmierci (27 września 1912 r.). Nazwa nowej organizacji miała brzmieć „Towarzystwo im. Piotra Skargi” (dalej: TPS)⁹.

Erygowanie, kształt statutowy oraz wybór zarządu Towarzystwa im. Piotra Skargi

Za organizację precedensową założyciele uznali działający w Wiedniu ortodoksyjny Pius Verein¹⁰. Z dystansem natomiast odnosili się do tamtejszego Katholischen Volksbund¹¹.

Przed rozpoczęciem starań o zatwierdzenie nowego towarzystwa sformułowano przepisy normatywne, które określały jego status prawny, strukturę, cele i formy pracy. W statucie określone zostały nie tylko ogólne cele i środki ich realizacji, lecz również źródła pozyskiwania funduszy i sponsoringu, lokalizacja siedziby zarządu, rodzaje członkostwa, obowiązki i prawa członków, system rozszerzania sieci kół na obszar całego kraju, warunki powoływania nowych placówek, zakres ich czynności, sposób wybierania i funkcjonowania zarządu, perspektywy współpracy z innymi podobnymi stowarzyszeniami¹².

Statut TPS zatwierdzony został urzędowo reskryptem Namiestnictwa z dnia 4 lipca 1908 r. (l. 79.56/808)¹³. Po 10 dniach powiadomiono o tym grupę inicjatywną. Tworzyli ją i podpisali się pod przedłożonym w Namiestnictwie projektem:

⁷ *Dyskusja nad referatem A. Konopki*, [w:] *Pamiętnik Zjazdu Skargowskiego w Krakowie w dniach 25 i 26 września 1912 r.*, Kraków 1912, s. 141.

⁸ J. Pawelski, *Po jubileuszu Skargi*, [w:] *Pamiętnik Zjazdu Skargowskiego...*, s. 9.

⁹ B. Dembiński, *Polski typ katolicki*, [w:] *Pamiętnik Zjazdu Skargowskiego...*, s. 122.

¹⁰ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 2, арк. 84.

¹¹ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 11: Odezwy, zawiadomienia odnośnie sprzedaży wydań Towarzystwa im. ks. Piotra Skargi we Lwowie, арк. 44.

¹² *Statut Towarzystwa Piotra Skargi, zawiązanego celem krzewienia i popierania polskiego piśmiennictwa katolickiego w kraju koronnym Galicji Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1909, § 1-33, s. 1-27.

¹³ *Ibidem*, s. 27.

dr Kazimierz Krygowski (adwokat), dr Jan Dylewski (emerytowany wiceprezydent Sądu Krajowego Wyższego), Tadeusz Langie (właściciel dóbr), Adam Konopka (właściciel dóbr), Feliks Skrochowski (właściciel dóbr), Tadeusz Czapelski (literat), br. Leon Dormus (nadradca pocztowy), Andrzej Romaszkan (przemysławiec), Kazimierz Lubieniecki (c.k. zastępca prokuratora państwa), dr Antoni Sabatowski (lekarz), dr Stanisław Brykczyński (lekarz), Marian Pietruski (nadinspektor kolejowy), Karol Sahanek (nadradca pocztowy), Adam Żurowski (urzędnik Wydziału Krajowego), Henryk Zajączkowski (komisarz c.k. Dyrekcji Kolejowej), Rudolf Krahlcwident (urzędnik c.k. Dyrekcji Pocztovej). Na pełnomocników grupy inicjatywnej do załatwienia sprawy zatwierdzenia Statutu w Namiestnictwie powołano Kazimierza Krygowskiego oraz Adama Konopkę¹⁴.

Namiestnictwo dość powściągliwie zezwoliło na założenie organizacji, oświadczając, że „nie zakazuje zawiązania Stowarzyszenia im. Piotra Skargi ku krzewieniu i popieraniu polskiego piśmiennictwa katolickiego we Lwowie według przedłożonego Statutu”, ale zastrzegło sobie, że jeśli jego działalność wpłatałaby się w jakiegokolwiek rewiry regulowane innymi przepisami, to TPS musi się do nich „w każdym wypadku zastosować”¹⁵. Paragraf drugi Statutu zastrzegał także, że „ze stowarzyszenia wykluczone są sprawy polityczne”, a zasadniczym jego celem jest „krzewienie i popieranie polskiego, katolickiego piśmiennictwa w kraju koronnym Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim”¹⁶. Starano się do tego stosować, chociaż w prasę, książkę i kulturę nowożytną wpłatała się polityka, a pewnych powiązań z nią w przedsięwzięciu edytorsko-czytelniczym zakrojonym tak szeroko nie dało się uniknąć. Zazwyczaj inicjatorzy każdej nowej organizacji czy pisma, zarówno prawicowi, jak i lewicowi, żeby wzbudzić powszechne zainteresowanie manifestowali, że „wchodzą w życie bez programu”, że się pod względem politycznym nie deklarują, że każdy kto się do nich przyłączy może mieć inne poglądy¹⁷.

Zebranie inauguracyjne

Uroczyste zebranie inauguracyjne odbyło się 12 grudnia 1908 r. w pałacu metropolity rzymskokatolickiego we Lwowie. Zaproszono na nie również notabli miejskich, przedstawicieli inteligencji i okolicznego ziemiaństwa. Przybyło ponad

¹⁴ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 1, оп. 54, од. зб. 1268: Towarzystwo Piotra Skargi, арк. 7-12.

¹⁵ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. зб. 1: Statuty i pisma Dyrekcji Policji i Starostwa we Lwowie w celu ustanowienia zmiany Statutu Towarzystwa, арк. 1.

¹⁶ *Statut Towarzystwa...*, § 2, s. 1-2.

¹⁷ J. Jarowiecki, *Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne we Lwowie w XX-leciu międzywojennym*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, t. 9, cz. 2, Kraków 2009, s. 191-204.

200 atentowanych osób z kręgów kościelnych i politycznych, co świadczyło o randze przedsięwzięcia. Zebranie zagał Stanisław Henryk hr. Badeni, poseł do Sejmu Krajowego, członek Izby Panów w c.k. Parlamencie. Mówca poinformował zebranych o doniosłości podjętych celów, które zmierzają do popierania polskiego piśmiennictwa narodowo-katolickiego. Następnie zabrał głos gospodarz domu, arcybiskup Józef Bilczewski, który docenił i pochwalił inicjatywę. Referat o roli i znaczeniu prasy katolickiej w życiu społecznym wygłosił Tadeusz Czapelski, niegdyś dziennikarz warszawski, a wówczas pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Prelegent zwrócił uwagę na imponujący rozwój prasy katolickiej za granicą i rozbudził nadzieję, że podobnie będzie w Galicji, jeśli społeczeństwo poprze inicjatywę TPS. Dyskutanci wypowiadali się w tym samym duchu, wykazując zrozumienie roli prasy i książki w obronie wartości religijnych i narodowych. Na zakończenie zabrał głos gospodarz, arcybiskup Józef Bilczewski, który wyraził radość, że pierwsze publiczne wystąpienie grupy założycielskiej nowo powstałej organizacji odbyło się w domu arcybiskupim. Uznał tę okoliczność za wyraz autoramentu ideowego TPS, deklarującego się jako katolickie i narodowe, czyli takie jak obiekt, w którym odbywało się zebranie, „bo w tym domu”, jak mówił, „nigdy nie oddziela się obu tych spraw od siebie”¹⁸. W ostatnich słowach arcybiskup pobłogosławił Towarzystwu i wszystkim zebranym¹⁹.

Wybór Zarządu

Pierwsze posiedzenie członków założycieli zwołano na 21 grudnia 1908 r. Wybrano na nim Zarząd Główny TPS, w skład którego weszli: Stanisław Henryk hr. Badeni (arystokrata, erudyta, zasłużony bibliofil, społecznik, mecenas kultury), Stanisław Lam (pisarz, edytor, krytyk literacki), profesorowie Bronisław Dembiński i Maksymilian Thulie. W skład Wydziału weszli: Stanisław Henryk Badeni (przewodniczący), Adam Konopka i Marian Krzyżanowski (zastępcy), Feliks Skrochowski (skarbnik), Bolesław Czuruk (sekretarz) oraz 20 członków²⁰. W Radzie Nadzorczej znalazło się pięć osób: ksiądz Paweł Sapieha, prof. dr Józef Kallenbach, Marian Krzyżanowski, Bolesław Lewicki i Amalia Starowiejska. Powołano także pięcioosobowy Sąd Rozjemczy w składzie: Bolesław Baranowski, dr Jan Dylewski, prof. dr Alfred Halban, Władysław Minnicki i Stanisław Wisłocki²¹.

¹⁸ *Sprawozdanie z działalności...*, s. 6.

¹⁹ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 8, Korespondencja z towarzystwami, drukarniami, z osobami prywatnymi, apk. 2-3.

²⁰ *Sprawozdanie z działalności...*, s. 6, 36 i nlb (wklejka w egz. bibl. podr. Archiwum Prowincji Polskiej Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, sygn. 6636).

²¹ *Sprawozdanie z działalności...*, nlb.

Wyodrębniono 5 kategorii członków, zależnie od wysokości płaconych składek: zwyczajni, wspierający, założyciele, dobrodziej i honorowi²². Członkiem zwyczajnym mógł być każdy wyznawca religii katolickiej, jeśli zadeklarował chęć wstąpienia do TPS i został zaakceptowany przez Zarząd Główny, który jednak mógł odmówić kandydatowi przyjęcia bez podania przyczyny. Członkowie zwyczajni zobowiązani byli popierać prasę katolicką na miarę swoich możliwości, prenumerować ją, anonsovować, egzekwować udostępnianie w lokalach publicznych; płacili składkę miesięczną 6 halerzy. Członkowie wspierający mieli podobne obowiązki jak zwyczajni, ale składka była dla nich wyższa (co najmniej 2 korony rocznie) i wymagano, żeby popierali wydatniej przedsięwzięcia TPS. Członkami założycielami nazywano osoby, które w ciągu jednego roku ofiarowały na cele Towarzystwa co najmniej 1000 koron jednorazowo lub w ratach. Do członków dobrodziejów zaliczano tych, którzy rokrocznie, systematycznie składali na cele TPS po 100 koron. Status członka honorowego przyznawano osobom niezwykle zasłużonym dla organizacji lub szczególnie twórczym w dziedzinie piśmiennictwa katolickiego.

Zwierzchnia władza Towarzystwa, nazywana „głównym zarządem”, wybierana przez walne zgromadzenie co trzy lata, według statutu z 1909 r. składała się z 30 członków²³. Dziewięciu z nich musiało należeć do stałych mieszkańców Lwowa, gdzie znajdowała się główna siedziba zarządu TPS (przy ul. Teatralnej 3). Prezydium stanowili: prezes, dwu wiceprezesów, sekretarz i skarbnik, powoływani przez zarząd ze swego grona. Prawem głównego zarządu był nabór członków i ewentualne wykluczanie ich z powodu jakiegoś nieregulaminowego zachowania, zwoływanie walnych zgromadzeń, wykonywanie ich uchwał, prowadzenie rachunków i księgowości, dysponowanie majątkiem, nadzorowanie pracy kół terenowych i ich zarządów z prawem do hospitowania zebrań i kontroli dokumentacji, oraz załatwianie wszelkich ważnych spraw TPS. Zatrudnianie pracowników biurowych pozostawało w gestii samego prezydium. Pierwszym prezesem wybrano posła do Sejmu Krajowego, Stanisława Henryka hr. Badeniego, wiceprezesem Mariana Krzyżanowskiego, sekretarzami Feliksa Krochowskiego i Henryka Zajączkowskiego²⁴. Badania nad mecenatem oświatowym w Galicji świadczą, że prezesowi Badeniemu zawdzięczało TPS pomoc w staraniach o środki finansowe, co umożliwiała szybkie rozwijanie działalności wydawniczej²⁵. Jego pozycja i prestiż dodawały także odwagi i rozmachu poczynaniom Towarzystwa.

Statut pozwalał powoływać koła w rozmaitych miejscowościach, co dawało szansę rozprzestrzenienia działalności na cały kraj. Koła terenowe, nazywane miejsco-

²² *Statut Towarzystwa...*, § 6, s. 5.

²³ W 1928 r. zawężono konieczną, minimalną liczbę członków do 10, dopuszczając dodatkowe uszczuplenie z przyczyn losowych, nie negując jednocześnie możliwości powiększenia składu do 30 osób. Zob. *ibidem*, § 27, s. 21; *Statut Lwowskiego Towarzystwa im. Piotra Skargi*, Lwów 1928, § 17, s. 9; ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. зб. 1, арк. 40.

²⁴ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. зб. 3: Protokoły posiedzeń Wydziału i zebrań członków, арк. 3.

²⁵ J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981, s. 118.

wymi, nie miały statusu filialnego, lecz stanowiły element struktury całej organizacji i podlegały głównemu zarządowi. Powstawały także osobne koła pań. W miejscowości, gdzie zamieszkiwało co najmniej 10 członków, można było powołać koło terenowe. Jeśli w jakimś mieście należała do TPS duża liczba członków, istniała możliwość założenia w nim większej ilości kół, a także poszerzania ich składu. Każde koło wybierało zarząd miejscowy. Starano się, aby znajdował się w nim przynajmniej jeden ksiądz.

Funkcjonowały również sąd rozjemczy i rada nadzorcza. Najwyższym organem zwierzchnim pozostawało zebranie plenarne, nazywane walnym zgromadzeniem. Mogli brać w nim udział członkowie głównego zarządu, rady nadzorczej, sądu rozjemczego, przedstawiciele kół miejscowych, członkowie (tylko wspierający, założyciele, dobrodzieje i honorowi), a także delegaci wszystkich biskupów polskich.

W przypadku rozwiązania stowarzyszenia, majątek jego przejść miał na arcybiskupa rzymskokatolickiego we Lwowie²⁶. Ówczesny metropolita lwowski, arcybiskup Józef Bilczewski, w pełni zaaprobował TPS i ewentualny depozyt, co stwierdził w specjalnym, pisemnym oświadczeniu²⁷.

Zatwierdzony statut oraz odezwę informującą o powstaniu i celach organizacji postanowiono wydać w nakładzie 25 000 egzemplarzy i rozesłać do instytucji, urzędów, a także zaangażowanych społecznie osób prywatnych, aby całe przedsięwzięcie szeroko nagłośnić. Statut ukazał się we Lwowie w 1909 r. Odezwę opublikowano osobno, ale znalazła się ona również w sprawozdaniu z działalności TPS za lata 1910-1911²⁸. Wystosowano komunikaty do gazet lwowskich i krakowskich o powstaniu Towarzystwa im. Piotra Skargi i jego specyfice²⁹. Odezwa kończyła się słowami: „Pod wezwaniem «Bóg i Ojczyzna» pragnęlibyśmy ujrzeć zrzeszone tysiące, tak jak dla dobra tysięcy wierzących katolików i patriotów podejmujemy dziś trud ten...”³⁰.

Opinia publiczna wobec erygowania Towarzystwa im. Piotra Skargi

Prasa katolicka, zarówno galicyjska, jak i poznańska czy warszawska, odniosła się do nowo powstałego TPS z uznaniem oraz zachętą. Negatywnie reagowały środowiska liberalne, które „skargowcy” nazwali zacierzewanymi i nietolerancyjnymi wobec katolików³¹.

²⁶ *Statut Towarzystwa...*, § 23-25, 31-33, s. 17-20, 25-27.

²⁷ ДАЛЮ, ф. 1, оп. 54, од. 36. 1268: Dokumenty dotyczące Towarzystwa Piotra Skargi, апк. 19.

²⁸ *Sprawozdanie z działalności...*, s. 6-8.

²⁹ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 3, апк. 3-4, 10.

³⁰ *Odezwa*, [w:] *Sprawozdanie z działalności...*, s. 8.

³¹ *Posiew dobrej prasy...*, s. 22.

Niektóre osoby zauważały powstanie nowego towarzystwa oświatowo-czytelniczego z pewną obawą, że może ono stanowić w przyszłości konkurencję dla organizacji podobnego typu, np. dla Towarzystwa Szkoły Ludowej (dalej: TSL), działającego od 1891 r. głównie w dziedzinie rozwoju i powiększania liczby szkół.

Zaatakowani „skargowcy” replikowali, że nie chodzi im o jakąkolwiek konkurencję, lecz o wspomaganie i integrowanie wszystkich podobnych wysiłków. Podkreślali, że koła „skargowskie” mają na celu wspomaganie pomyślnego rozwoju czytelników TSL-owskich. Większość kół TSL dawała dowody zrozumienia i uznania, przyjmując propozycję współpracy ze strony TPS z wdzięcznością³². TPS chętnie, ale niekonkurencyjnie wchodziło na tereny oswojone z książką przez TSL, zasilając w latach sukcesów edytorskich swymi wydawnictwami czytelnice TSL. Związek Okręgowy i koła terenowe TSL zwracały się do Głównego Zarządu Towarzystwa Piotra Skargi z prośbą o dary książkowe, mając nadzieję, że pokrewne towarzystwo nie odmówi im pomocy. „Skargowcy” prośby spełniali. Kiedy np. w 1912 r. Związek Okręgowy TSL we Lwowie organizował publiczną księżnicę, TPS przysłało w darze 33 pozycje swoich wydawnictw. Korespondencja jaką prowadzono była koleżeńską, a kończyła się nieraz serdecznym: „Cześć i pozdrowienie”³³. Zarząd Główny TSL zamieszczał recenzje „skargowskich” nowości wydawniczych w swoim periodyku „Przewodnik Oświatowy”, który udostępniany był we wszystkich jego czytelnich. Proponując taką bezpłatną promocję, Zarząd Główny TSL prosił w zamian za to o nadsyłanie do recenzji jednego egzemplarza wszystkich wydawnictw. O egzemplarze obowiązkowe edycji TPS upominały się również lwowskie biblioteki naukowe (Ossolineum i Uniwersytecka). Stanisław Smolka zagroził nawet w imieniu Dyrekcji Biblioteki Uniwersyteckiej rekwizycją policyjną, żeby ściągnąć wydawnictwo nr 12 (*Praca wśród ludu*, Lwów 1912)³⁴.

Bez uprzedzeń, z poczuciem pełnej solidarności postrzegał nowe towarzystwo Zakład Wydawniczy Karola Miarki w Mikołowie, który proponował współpracę, np. dostarczanie własnych pozycji wydawniczych do rozprowadzenia w czasie obchodów rocznicowych w 1910 r.³⁵

Towarzystwo Piotra Skargi zyskiwało uznanie i obejmowało swoim wpływem coraz szersze kręgi społeczeństwa polskiego, zainteresowanego umacnianiem tożsamości narodowej i religijnej. Największy rozkwit jego działalności przypadł na okres późnogalicyjski. Aktywnie operowało książką w czasie I wojny światowej, dostarczając darmowo pozostałe przed wojny wydawnictwa wojsku przejeżdżającemu przez tereny, na których funkcjonowały koła TPS, szpitalom czy też szkołom reaktywującym zdewastowane biblioteki. W okresie międzywojennym TPS próbowało

³² ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 2, арк. 48-49.

³³ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 9: Zwroty, doniesienia, korespondencja, zamówienia i inne, арк. 20-22, 25.

³⁴ Ibidem, арк. 19, 26-28.

³⁵ ЦДІАУ, ф. 190, оп. 1, од. 36. 8: Korespondencja z towarzystwami, drukarniami i osobami prywatnymi, арк. 5-6, 11.

rozprzestrzenić sieć swych kół na cały kraj, ale większą żywotność wykazywało tylko na terenach byłej Galicji. W czasie okupacji hitlerowskiej we Lwowie oraz na obszarach, które po wojnie od Polski odłączono TPS zostało wyniszczone całkowicie. Ślady działalności Koła TPS w Krakowie przetrwały do dziś w postaci resztek księgozbioru przechowywanego i udostępnianego w Domu Bractwa Miłosierdzia przy ul. Siennej.

HENRYKA KRAMARZ, Causes and circumstances of establishing St. Piotr Skarga Association in Lviv

Origins, establishment and structure of St. Piotr Skarga Association were investigated in this work. The subject of study was one of many Polish social and educational organizations, that existed before the First World War in the self-governing Galicia (1866-1918). Undoubtedly it can be treated as a reply of Polish catholic intelligentsia to the development of socialism and changes of European civilization in early twentieth century. Moreover, the long tradition of continuous efforts made by Polish society to preserve its language and culture in the time of partitions, seems to be crucial to understand the background of an idea of creating the new organization. The association described in this work was established in July 1908 in Lviv. Founders were inspired by local Sodality of Our Lady and the order of Jesuits, further the organization was structurally connected with Catholic Church. Articles of Association were also confirmed by the local authorities of the Habsburg Empire. The organization was named after St. Piotr Skarga: sixteenth-century Polish priest, famous Jesuit preacher and patron saint of upbringing according to the spirit of Catholicism and patriotism. The final mission of the Association consisted in aiming at rebirth of Polish state, mainly by developing education and consolidation of Polish national identity. However in practice priority was given to the advancement of Polish literary output: belles-lettres as well as popular science and various kinds of press. Activities of the Association assumed the shape of editing and advertising literature, create libraries and organizing lectures. Social response to the occurrence of a new organization in Galicia is also analyzed in the article, especially in terms of accusation of competing with similar Polish association: Society of People's Education. Finally the short history of the Association of St. Piotr Skarga up to the Second World War is presented in the end of the work.

ГЕНРИКА КРАМАЖ, Причини та обставини створення Товариства ім. Петра Скаргі у Львові.

Товариство ім. Петра Скаргі у Львові (ТПС) було однією з багатьох суспільно-освітніх організацій, що створювались у ХХ ст. у Галичині. Ініціаторами створення

товариства під патронатом ордену єзуїтів була Чоловіча маріянська солідарція у Львові (ориг. *Sodalicja Mariańska Panów*). Товариству надано ім'я Петра Скарги з метою підкреслити її національно-патриотичну ідеологію. Статут організації, наданий 4 липня 1908 р., було надруковано у кількості 25 000 примірників та розіслано разом із інформаційним листом до різноманітних інституцій.

Товариство, під керівництвом визначного бібліофіла, мецената та культурного діяча графа Станіслава Генрика Бадені, існувало до Другої світової війни. Президія товариства знаходилась у Львові, проте планувалось поширення кіл ТПС у межах всієї держави та серед усіх суспільних верств.

Основною метою товариства була підтримка розвитку польської літератури. Передусім це стосується моралізаторської художньої прози, науково-популярної літератури та преси. Проте у майбутньому це мало перерости у патріотичну діяльність спрямовану на відродження польського народу та його незалежності власноруч та за підтримки подібних організацій, поєднаних бажанням просвітити люд, піднести його моральний рівень у суспільному та особистому житті.

Саме тому ТПС діяло на видавничому, рекламному, бібліотечному та просвітницькому рівнях. Члени товариства вирішили відповідати книгою на книгу: пропорційно до надрукованих неморальних видань планувалось опублікувати мінімум одне стосовне.